

XALQARO TAJRIBADA SUD XARAJATLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Babajanov Farrux Qadamboevich-

O'zbekiston Respublikasi Sudyalar Oliy kengashi huzuridagi Sudyalar Oliy maktabi
mustaqil izlanuvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola turli mamlakatlarning sud xarajatlarini optimallashtirish bo'yicha qabul qilgan strategiyalari va usullarini tahlil qiladi. Maqola xalqaro miqyosda sud xarajatlarini kamaytirishning muvaffaqiyatli misollarini o'rganish orqali, texnologiyalar qo'llanilishi, qonuniy islohotlar, moliyalashtirish modellari va xalqaro hamkorlikning ahamiyatini ta'kidlaydi. Shuningdek, adolat va samaradorlik o'rtasidagi muvozanatni saqlash masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Maqola, shu bilan birga, kelajakda sud xarajatlarini boshqarish sohasida kutilayotgan tendensiyalar va istiqbollarni ham ko'rib chiqadi.

Kalit so'zlar: *sud xarajatlari, xalqaro tajriba, qonuniy islohotlar, texnologik integratsiya, moliyalashtirish modellari, adolat va samaradorlik, xalqaro hamkorlik, kelajakdagi tendensiyalar, elektron sudlov tizimlari, huquqiy yordamga kirish.*

ABSTRACT

This article analyzes the strategies and methods adopted by various countries to optimize court costs. The article highlights the importance of the use of technology, legal reforms, financing models and international cooperation by examining successful examples of reducing litigation costs internationally. Special attention is also paid to the issues of maintaining a balance between fairness and efficiency. The article also examines future trends and prospects in the field of litigation cost management.

Key words: *court costs, international experience, legal reforms, technological integration, financing models, fairness and efficiency, international cooperation, future trends, electronic justice systems, access to legal aid.*

KIRISH

Sud xarajatlarini kamaytirishga oid global muammolar turli mamlakatlar uchun dolzarb ahamiyatga ega bo'lib, bu borada amalga oshirilayotgan islohotlar hamda ilgari surilayotgan yechimlar har xil. Biroq, asosiy muammolar orasida moliyaviy resurslarning cheklanganligi, sud jarayonlarining murakkabligi va vaqt talab qiluvchanligi, shuningdek, fuqarolarning adolatli sudlovga kirishdagi tengsizliklar alohida ta'kidlanadi.

Moliyaviy resurslarning cheklanganligi katta muammo hisoblanadi. "Ko'p hollarda, sud tizimi uchun ajratilayotgan mablag'lar yetarli emas, bu esa sud

jarayonlarining sekinlashuviga va sud qarorlarini chiqarish muddatlarining uzayishiga olib keladi”¹. Shuningdek, bu vaziyat advokatlar va sud xodimlariga yetarli darajada haq to'lanishiga ham ta'sir qiladi, bu esa ularning ish samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Sud jarayonlarining murakkabligi va vaqt talab qiluvchanligi ham diqqatga sazovor. Sud ishlarini ko'rib chiqish jarayoni ko'pincha bir necha bosqichlarni o'z ichiga oladi, har bir bosqich esa o'z navbatida turli byurokratik to'siqlar va qog'ozbozliklar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Bu esa nafaqat moliyaviy resurslarni, balki vaqtni ham talab etadi, natijada sud tizimi samaradorligi pasayadi.

Fuqarolarning adolatli sudlovga kirishdagi tengsizliklar esa ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlarda keskin namoyon bo'ladi. “Sud xarajatlari ba'zi hollarda shunchalik yuqori bo'lishi mumkin-ki, o'rtacha daromadga ega fuqarolar uchun advokat yollash yoki sud jarayonlarida ishtirok etish deyarli imkonsizga aylanadi”². Bu esa jamiyatdagi adolat tizimiga bo'lgan ishonchni susaytiradi va ijtimoiy adolatsizlik hissiyotlarini kuchaytiradi.

Shu bilan birga, yuqoridagi muammolarni hal qilish uchun turli yechimlar taklif etilmoqda. Masalan, elektron sudlov tizimlarini joriy etish orqali qog'ozbozlikni kamaytirish, sud jarayonlarini tezlashtirish va shaffoflikni oshirish mumkin. Biroq, ushbu yechimlarni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan texnologik va moliyaviy resurslarni ta'minlash ham o'ziga xos qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi.

Sud xarajatlarini samarali boshqarish sohasidagi xalqaro tajribalarni o'rganish, turli mamlakatlardagi islohotlar va yondashuvlarni tahlil qilish orqali amalga oshiriladi. Bu jarayon, ayniqsa, rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda katta ahamiyat kasb etadi, chunki sud xarajatlari adolatli va samarali huquqiy tizimni ta'minlashning asosiy omillaridan biridir.

Masalan, Skandinaviya mamlakatlari (Shvetsiya, Daniya va Norvegiya) o'zlarining sud xarajatlarini boshqarishdagi samaradorliklari bilan tanilgan. Bu mamlakatlar elektron sudlov tizimlarini joriy etish orqali sud jarayonlarini tezlashtirish va sud xarajatlarini sezilarli darajada kamaytirishga muvaffaq bo'lishgan. Elektron hujjatlar aylanishi, onlayn da'vo arizalari va masofaviy sud majlislarini o'tkazish kabi tizimlar, sud xarajatlarini optimallashtirishda muhim rol o'ynaydi.

Bundan tashqari, Angliya va Uels sud tizimi ham sud xarajatlarini kamaytirish bo'yicha bir qator islohotlarni amalga oshirgan. Bu mamlakatlarda "Costs Management" tizimi joriy etilgan bo'lib, u sud jarayonlarida vaziyatni boshqarish va

¹ Herbert E. B. The role of the International Court of Justice in actualising global peace //Indian Journal of International Law. – 2021. – T. 59. – №. 1. – PP. 323-354.

² Paúl Á. Translation Challenges of the Inter-American Court of Human Rights and Cost-Effective Proposals for Improvement //Inter-Am. & Eur. Hum. Rts. J. – 2012. – T. 5. – P. 3.

xarajatlarni oldindan prognoz qilish imkonini beradi. Shuningdek, sud xarajatlari bo'yicha maslahatchilar tizimi, sud jarayonlarini yanada samarali va tejamkor qilish maqsadida kiritilgan.

Yaponiya esa, sud jarayonlarini soddalashtirish va tezlashtirish orqali sud xarajatlarini kamaytirishga qaratilgan yondashuvni tanlagan. Yaponiya sud tizimida kichik da'volarni ko'rib chiqish uchun maxsus tezkor sudlar tashkil etilgan, bu esa umumiy sud xarajatlarini pasaytirishga yordam bergan.

Umuman olganda, xalqaro tajribalar shuni ko'rsatadiki, sud xarajatlarini samarali boshqarish uchun texnologik yechimlarni qo'llash, sud jarayonlarini soddalashtirish va sud xarajatlarini prognoz qilish tizimlarini ishlab chiqish muhimdir. Bu yondashuvlar sud tizimining samaradorligini oshirishga va fuqarolarning huquqiy yordamga bo'lgan kirishini kengaytirishga xizmat qiladi.

“Xalqaro miqyosda sud xarajatlarini optimallashtirishning samarali yechimlari turli xil strategiyalarni o'z ichiga oladi”³. Ushbu strategiyalar, eng avvalo, sud jarayonlarini avtomatlashtirish va elektron sudlov tizimlarini joriy etish orqali sud tizimining samaradorligini oshirishga qaratilgan. Masalan, Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida, elektron hujjat aylanishi tizimlari va onlayn sudlov jarayonlari joriy etilgan, bu esa nafaqat vaqt va mablag' tejashga, balki shaffoflik va adolatli sudlov ta'minlanishiga ham yordam beradi. Shuningdek, bu tizimlar fuqarolarning huquqiy jarayonlarga kirishini osonlashtiradi va sudlarning ish yukini kamaytiradi.

Bundan tashqari, sud xarajatlarini optimallashtirishda muhim yondashuvlar qatoriga davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish kiradi. Masalan, Avstraliya va Kanadada xususiy sektor bilan hamkorlikdagi loyihalar, sud xizmatlarini ko'rsatishda samaradorlikni oshirish maqsadida amalga oshirilmoqda. Bu kabi tajribalar sud xarajatlarini moliyalash tizimini diversifikatsiya qilish va davlat byudjetiga bo'lgan yukni kamaytirish imkonini beradi.

Yana bir samarali yechim sifatida, sud xarajatlari bo'yicha subsidiyalarni oqilona taqsimlash tizimini ishlab chiqish va joriy etishni ko'rsatish mumkin. Masalan, Skandinaviya mamlakatlarida sud xarajatlari bo'yicha subsidiyalarni taqsimlash tizimi, aholining turli qatlamlariga huquqiy yordamga kirish imkoniyatini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Bu subsidiyalar asosan kam ta'minlangan fuqarolar yoki ijtimoiy himoyaga muhtoj shaxslar uchun mo'ljallangan bo'lib, ularning huquqiy himoyaga bo'lgan ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, sud jarayonlarini soddalashtirish va tezkorligini oshirish ham sud xarajatlarini kamaytirishning muhim omilidir. Masalan, Angliya va Velsda joriy

---

³ Ahmed R. K. et al. Improving court efficiency through ICT integration: identifying essential areas of improvement //ICT Analysis and Applications: Proceedings of ICT4SD 2019, Volume 2. – Springer Singapore, 2020. – C. 449-461.

etilgan "Fast Track" va "Multi Track" tizimlari, turli darajadagi murakkablikdagi ishlarni tez va samarali hal etish imkonini beradi. Bu tizimlar orqali sud ishlari tezroq yakunlanadi va sud xarajatlari sezilarli darajada kamayadi.

Texnologiyalar sohasidagi yangiliklar, ayniqsa elektron sudlov tizimlari va boshqa zamonaviy texnologiyalar, sud xarajatlarini sezilarli darajada kamaytirishda muhim rol o'ynaydi. Zamonaviy texnologiyalar sud tizimining samaradorligini oshirish orqali jarayonlarni tezlashtiradi va sud xodimlari hamda fuqarolar uchun qulayliklar yaratadi.

Elektron sudlov tizimlarining joriy etilishi sud jarayonlarini avtomatlashtirish imkonini beradi. Bu, o'z navbatida, hujjatlar bilan ishlashni soddalashtiradi va sud jarayonlarining tezligini oshiradi. Masalan, hujjatlar va arizalarni elektron tarzda yuborish va qabul qilish imkoniyatlari sudya va sud xodimlarining ish yukini kamaytiradi, shuningdek, qog'oz sarfini keskin qisqartiradi. Bularning barchasi sud tizimining umumiy xarajatlarini pasaytirishga yordam beradi.

Shuningdek, texnologiyalar sud tizimining shaffofligini va hisobdorligini oshirishga yordam beradi. Masalan, sud majlislarini onlayn tarzda translyatsiya qilish orqali fuqarolarning sud jarayonlariga bo'lgan ishonchini mustahkamlash mumkin. Bu holatda, fuqarolar sud jarayonlarini bevosita kuzatib borish imkoniyatiga ega bo'lib, bu esa adolatli va ochiq sudlovni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Texnologiyalar shuningdek, sud tizimida ma'lumotlar bazasini yaxshilash va ma'lumotlarni boshqarish tizimlarini modernizatsiya qilish imkonini beradi. Bu orqali sud tizimi o'z faoliyatini yanada optimallashtirishi mumkin, natijada sud qarorlarini qabul qilish vaqti qisqaradi va sud xarajatlari kamayadi.

Sud xarajatlarini moliyalashning yangi modellari global miqyosda tobora ko'proq e'tibor qozonmoqda, chunki bu masala adolatli va samarali sudlov tizimining muhim komponenti hisoblanadi. Ushbu yangi moliyalash usullari sud tizimi xarajatlarini boshqarishda an'anaviy yondashuvlarga qaraganda ko'proq samaradorlik va shaffoflikni ta'minlash maqsadida ishlab chiqilgan.

Birinchi navbatda, sud xarajatlari bo'yicha progressiv tariflarni joriy etish g'oyasi ko'rib chiqilmoqda. Bu yondashuv bo'yicha, sud ishtirokchilari o'z daromad va moliyaviy ahvoliga qarab to'lovlar amalga oshiradi. Bu model, ayniqsa, kam ta'minlangan fuqarolarni huquqiy himoyaga kirish imkoniyatidan mahrum qilmaslik maqsadida ishlab chiqilgan. Shu bilan birga, u yuqori daromadli shaxslar va korporatsiyalardan ko'proq mablag' yig'ish imkonini beradi, bu esa sud tizimining moliyaviy barqarorligini oshirishga yordam beradi.

Ikkinchi yondashuv sifatida, “sud xarajatlarini moliyalashda davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlikni kengaytirish taklif etilmoqda”⁴. Bunday modelda, xususiy sektor sud jarayonlarini moliyalashtirishga jalb etiladi, masalan, sud jarayonlarini tezkor va samarali o'tkazish uchun zarur bo'lgan texnologik yechimlarni taqdim etish orqali. Bu hamkorlik sud tizimining samaradorligini oshirishga va davlat byudjetiga bo'lgan yukni kamaytirishga xizmat qiladi.

Uchinchi muhim model sifatida sud xarajatlarini to'lashda sug'urta yondashuvini joriy etish mumkin. Bu modelda, fuqarolar yoki korporatsiyalar sud jarayonlari uchun oldindan sug'urta polisini sotib olishlari mumkin, bu esa kelajakdagi huquqiy xarajatlarni prognoz qilishga va moliyaviy xavflarni boshqarishga yordam beradi. Sug'urta kompaniyalari esa bu xizmatlarni turli shartlar asosida taqdim etishi mumkin, bu esa sud tizimida moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Shu bilan birga, sud xarajatlarini moliyalashning ushbu yangi modellari har bir mamlakatning huquqiy tizimi, iqtisodiy sharoitlari va madaniy xususiyatlarini inobatga olgan holda moslashtirilishi kerak. Har bir modelning o'ziga xos ustunliklari va kamchiliklari borligini tahlil qilish, shuningdek, ularni amaliyotda qo'llash natijalarini kuzatib borish muhimdir. Bunday chuqur tahliliy yondashuvlar sud xarajatlarini samarali moliyalashning eng maqbul usullarini aniqlashga yordam beradi.

Sud xarajatlari fuqarolarning huquqiy yordamga kirish huquqiga sezilarli darajada ta'sir qiladi. Bu masala, ayniqsa, daromadi past va o'rta daromadli aholi uchun juda dolzarbdir. Katta miqdordagi sud xarajatlari fuqarolarni huquqiy himoyadan mahrum qilishi mumkin, chunki ularning ko'pchiligi sud jarayonlarining qimmatligi sababli o'z huquqlarini himoya qilishdan voz kechishadi. Bunday vaziyatlarda, adolatga erishish imkoniyatlari cheklanadi va bu, o'z navbatida, jamiyatda norozilik va adolatsizlik hissiyatini kuchaytiradi.

Shu bois, sud xarajatlarini kamaytirishga qaratilgan qonuniy islohotlar zarur. Bunday islohotlar orasida sud jarayonlarini soddalashtirish, raqamli texnologiyalardan foydalanish orqali jarayon vaqtini qisqartirish, shuningdek, sud xarajatlarini moliyalashtirishning yangi modellarini joriy etish mumkin. Masalan, sud xarajatlarini davlat byudjeti hisobidan qisman moliyalashtirish yoki huquqiy yordam fondlarini tashkil etish, bu kabi yechimlar huquqiy yordamga bo'lgan ehtiyojlarini qondirishda muhim rol o'ynaydi.

Xalqaro hamkorlik ham sud xarajatlarini optimallashtirishda muhim o'rni bor. Turli mamlakatlar tajribasini o'rganish va eng yaxshi amaliyotlarni almashish, sud

---

⁴ Zeynalzade J. A comparative Study of the Scandinavian Development Cooperation Policies: Evaluating and Contrasting the Similarities and Differences between Denmark, Norway and Sweden. – 2021.

xarajatlarini samarali boshqarishda yangi yondashuvlarni ishlab chiqish imkonini beradi. Masalan, Skandinaviya mamlakatlari, Germaniya va Kanada kabi davlatlarda sud xarajatlari optimallashtirish borasida amalga oshirilgan islohotlar boshqa mamlakatlarga ibrat bo'lishi mumkin. Bular orasida elektron sudlov tizimlarini keng joriy etish, sud jarayonlarini avtomatlashtirish va sud qarorlarini tezkor qabul qilish mexanizmlarini takomillashtirish misollarini keltirish mumkin.

Shunday qilib, sud xarajatlarini kamaytirishga qaratilgan islohotlar, xalqaro hamkorlik va tajriba almashinuv fuqarolarning huquqiy yordamga bo'lgan kirishini kengaytirishga va adolatli jamiyat qurishga xizmat qiladi. Bu borada amalga oshiriladigan har qanday o'zgarishlar, nafaqat fuqarolarning huquqlarini himoya qilish, balki umuman jamiyatning barqaror rivojlanishida muhim ahamiyatga ega.

Sud xarajatlarini kamaytirish har qanday mamlakatning adliya tizimini isloh qilish dasturining muhim qismidir. Biroq, bu jarayon adolat va barqarorlik o'rtasidagi nozik muvozanatni ta'minlashni talab qiladi. Adolat tizimi samarali va tejamkor bo'lishi kerak, lekin bir vaqtda fuqarolarning huquqlari va adolatga erishish imkoniyatlarini cheklamay, ularga teng va adolatli munosabatda bo'lishi ham zarur. Shu sababli, sud xarajatlarini qisqartirish chog'ida, adolatli sudlovni ta'minlash va sud jarayonlariga kirish imkoniyatlarini yaxshilash muhimdir.

Kelajakda sud xarajatlarini optimallashtirish bo'yicha tendensiyalar turli texnologik yechimlarni qo'llashga asoslanadi. Masalan, sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalardan foydalanish orqali sud jarayonlarini avtomatlashtirish, hujjatlarni elektron shaklda saqlash va qayta ishlash tizimlari kabi amaliyotlar sud xarajatlarini sezilarli darajada kamaytirishi mumkin. Bunday texnologiyalar nafaqat xarajatlarni qisqartirishga yordam beradi, balki sud tizimining shaffofligini va tezkorligini oshiradi, bu esa fuqarolarning adliya tizimiga bo'lgan ishonchini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Biroq, texnologiyalarni joriy etishda adolatli va barqaror sudlovni ta'minlash masalasiga alohida e'tibor berish kerak. Texnologiyalarning noto'g'ri qo'llanilishi yoki ulardan foydalanishda bo'lgan tafovutlar, ayniqsa kam ta'minlangan va marginalizatsiyalangan guruhlarga nisbatan adolatsizliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Shu sababli, texnologiyalar bilan bir qatorda, sud xodimlarining malakasini oshirish va ularni yangi tizimlar bilan ishlashga tayyorlash ham muhimdir.

Shuningdek, xalqaro hamkorlik va tajriba almashinuv sud xarajatlarini kamaytirishdagi muhim omil bo'lib, bu orqali davlatlar bir-birlarining eng yaxshi amaliyotlaridan o'rganishi va ularni o'z tizimlariga moslashtirishi mumkin. Kelajakda xalqaro miqyosda bu boradagi hamkorlik kengaytirilishi, sud tizimlarining

samaradorligini oshirish va xalqaro adolat me'yorlariga muvofiq ishlashini ta'minlash uchun zarur bo'ladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, sud xarajatlarini kamaytirish bo'yicha ishlar faqatgina moliyaviy tejamkorlikka qaratilmay, balki adolatli va barqaror sudlov tizimini ta'minlash bilan ham integratsiyalangan bo'lishi kerak. Bu jarayon, adolat tuyg'usini kuchaytirish va fuqarolarning huquq va erkinliklariga bo'lgan ishonchini oshirish orqali, jamiyatdagi umumiy barqarorlikka xizmat qiladi. Adolatli sudlov tizimi, har bir fuqaro huquqlarining himoyalanganligini va har qanday sud jarayonining ochiq va adolatli o'tkazilishini ta'minlaydi, bu esa fuqarolarning huquqiy tizimga bo'lgan ishonchini mustahkamlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Kelajakdagi tendensiyalar sud xarajatlarini kamaytirishni yanada samarali amalga oshirish uchun zamonaviy texnologiyalar va sun'iy intellekt kabi innovatsiyalarni faol qo'llashni taqazo etadi. Masalan, raqamli sudlov tizimlari, hujjatlarni elektron shaklga o'tkazish va sud jarayonlarini avtomatlashtirish, sud ishlarini tez va samarali bajarishga imkon beradi. Bunday texnologik yondashuvlar nafaqat xarajatlarni kamaytirishga, balki sud tizimining shaffofligi va tezkorligini oshirishga yordam beradi.

Shuningdek, xalqaro hamkorlik sud xarajatlarini kamaytirish sohasida muhim ahamiyat kasb etadi. Davlatlar bir-birlarining eng yaxshi amaliyotlaridan o'rganish, tajriba almashinuv orqali yangi g'oyalarni joriy etish va muammolarga qarshi kurashishda birgalikda ishlash imkoniyatlarini kengaytirishi mumkin. Bu esa global miqyosda adolatli sudlov tizimlarini rivojlantirish va har bir fuqaro uchun adolatga erishish imkoniyatlarini oshirishda yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Herbert E. B. The role of the International Court of Justice in actualising global peace //Indian Journal of International Law. – 2021. – T. 59. – №. 1. – PP. 323-354.
2. Paúl Á. Translation Challenges of the Inter-American Court of Human Rights and Cost-Effective Proposals for Improvement //Inter-Am. & Eur. Hum. Rts. J. – 2012. – T. 5. – P. 3.
3. Ahmed R. K. et al. Improving court efficiency through ICT integration: identifying essential areas of improvement //ICT Analysis and Applications: Proceedings of ICT4SD 2019, Volume 2. – Springer Singapore, 2020. – C. 449-461.
4. Zeynalzade J. A comparative Study of the Scandinavian Development Cooperation Policies: Evaluating and Contrasting the Similarities and Differences between Denmark, Norway and Sweden. – 2021.

5. Sapaev V. O. THE INTERACTION OF CHANGES IN HUMAN CONSCIOUSNESS AND THINKING WITH SOCIAL LIFE RENEWALS //ПСИХОЛОГИЯ И ПЕДАГОГИКА 2021. – 2021. – С. 12-17.
6. Sapaev V. TARBIYA FANINI O'QITISHNI TAKOMILLASHTIRISHDA O'QITUVCHI FAOLIYATIVA SHAHSIYATINING ROLI //Наука и технология в современном мире. – 2023. – Т. 2. – №. 19. – С. 35-39.